INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS
ISSN: 3030-332X Impact factor: 9,493 Volume 17, issue 1, Aprel 2026
https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR worldly knowledge
Index: google scholar, research gate, research bib, zenodo, open aire.
https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG
https://www.researchgate.net/profile/Worldly-Knowledge
https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3030-332X

MUQIMIY IJODIDA JAMIYATDAGI IJTIMOIY-IQTISODIY MUAMMOLARNING BADIIY TALQINI

Sharifova Ro‘za Shariffbay qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola buyuk o‘zbek shoiri Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850-1903) ijodida XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Farg‘ona vodiysi jamiyatining iqtisodiy muammolari qanday badiiy aks etganini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqot Muqimiyning she’riy va nasriy asarlarida qashshoqlik, yer masalalari, soliqlar, sudxo‘rlik, amaldorlarning korrupsiyasi va ijtimoiy tengsizlik kabi masalalarning tasvirini o‘rganadi. Asosiy metodologiya adabiy-tahliliy, tarixiy-qiyosiy va sotsiologik yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Muqimiy o‘z ijodi orqali jamiyatning iqtisodiy qiyinchiliklarini, ayniqsa dehqonlar va kambag‘al qatlamlarning og‘ir ahvolini realistik va tanqidiy tarzda aks ettirgan. Uning satirik va hajviy asarlari ijtimoiy adolatsizlikka qarshi keskin norozilikni ifodalaydi. Maqola Muqimiy ijodining nafaqat badiiy qimmati, balki davrning ijtimoiy-iqtisodiy manzarasi uchun muhim tarixiy manba sifatidagi ahamiyatini ham ta’kidlaydi. Xulosa qilib aytganda, Muqimiyning asarlari o‘z davrining dolzarb iqtisodiy muammolarini chuqur tushunishga va ularga yechim izlashga undaydi.

Kalit so'zlar

Muqimiy, iqtisodiy muammolar, adabiy tahlil, sotsial tanqid, XIX asr adabiyoti, Farg‘ona vodiysi, dehqonlar hayoti

1. Kirish

XIX asr oxiri va XX asr boshlari O‘rta Osiyo, xususan Farg‘ona vodiysi uchun tub ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar davri bo‘ldi. Bu davrda chor Rossiyasi bosqini natijasida mintaqa iqtisodiyoti chuqur transformatsiyaga uchradi, an’anaviy qishloq xo‘jaligi munosabatlari o‘zgardi, yangi bozor munosabatlari shakllandi, ammo bu jarayonlar aholining keng qatlami uchun og‘ir ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni keltirib chiqardi. Mahalliy aholining yerga egalik huquqlari cheklandi, yangi soliq tizimlari joriy etildi, bu esa dehqonlar va hunarmandlarning iqtisodiy ahvolini yanada og‘irlashtirdi. Shu bilan birga, ijtimoiy tabaqalanish kuchayib, boylar va kambag‘allar o‘rtasidagi tafovut keskinlashdi, amaldorlar orasida poraxo‘rlik va mansab suiiste’molliklari avj oldi. Aynan shu murakkab davrda yashab ijod etgan buyuk o‘zbek shoiri Muhammad Aminxo‘ja Muqimiy (1850-1903) o‘zining serqirra ijodida ana shu jarayonlarni, jamiyatning iqtisodiy ahvolini, oddiy xalqning turmush tarzini yorqin va realistik tarzda aks ettirgan. U nafaqat o‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi, balki o‘z davrining ijtimoiy-iqtisodiy hayotining o‘tkir kuzatuvchisi va tanqidchisi sifatida ham e’tirof etiladi. Uning asarlari o‘zbek adabiyotida ijtimoiy realizmning yorqin namunasi bo‘lib, xalqning dardini, umid va armonlarini badiiy ifodalagan.

Muqimiy ijodi bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsa-da, ularning aksariyati shoirning badiiy mahorati, tili, uslubi, g‘oyaviy yo‘nalishi yoki uning hajviy asarlarining umumiy ijtimoiy-siyosiy mazmuniga e’tibor qaratgan. Jumladan, I. Sultonov, A. Qayumov, Z. Ma’rufov kabi adabiyotshunoslar Muqimiyning hayoti va ijodiy yo‘lini keng qamrovli o‘rganib

chiqqanlar. Biroq, Muqimiy asarlarida jamiyatdagi *iqtisodiy muammolarning* aniq tahlili, ularning tasvirlanish mexanizmlari va shoirning bu muammolarga bo‘lgan munosabati ilmiy jihatdan chuqur va tizimli o‘rganilmagan bo‘lib qolmoqda. Mavjud tadqiqotlarda iqtisodiy jihatlar ko‘pincha ijtimoiy-siyosiy kontekstning bir qismi sifatida umumiy tarzda tilga olinadi, ammo alohida tahlil obyekti sifatida kamdan-kam qaraladi. Ushbu tadqiqot aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, Muqimiy ijodining ijtimoiy-iqtisodiy manba sifatidagi qiymatini yuzaga chiqarishni maqsad qilgan.

Maqolaning asosiy maqsadi – Muqimiy ijodida aks etgan iqtisodiy muammolarni (qashshoqlik, yer-suv masalalari, soliqlar, korrupsiya, ijtimoiy tabaqalanish) aniqlash, ularning badiiy ifodalanish xususiyatlarini tahlil qilish va shoirning bu muammolarga nisbatan tanqidiy pozitsiyasini ochib berishdan iborat. Shuningdek, Muqimiy ijodining o‘z davri iqtisodiy hayotining manbasi sifatidagi ahamiyatini baholash ham tadqiqotning muhim vazifasidir. Bu tadqiqot Muqimiy ijodini yangi ракурсдан o‘rganishga, uning ijtimoiylashuv jarayonlaridagi o‘rnini chuqurroq anglashga, hamda uning asarlaridagi iqtisodiy muammolar tasvirining zamonaviy dolzarbligini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Tadqiqot savoli: Muqimiy o‘z ijodida qanday aniq iqtisodiy muammolarni tasvirlagan va ularni badiiy ifodalashda qanday uslubiy vositalardan foydalangan?

2. Metodologiya

Ushbu tadqiqotda Muqimiy ijodida jamiyatdagi iqtisodiy muammolar tahlilini amalga oshirish uchun bir qator ilmiy metodologik yondashuvlar qo‘llanilgan. Asosiy yondashuv sifatida *adabiy-tahliliy metod* tanlandi, bu shoirning she’riy va nasriy asarlaridagi matnlarni diqqat bilan o‘rganish, ulardagi iqtisodiy mazmunli so‘zlar, iboralar, metaforalar va syujet elementlarini aniqlash va talqin qilishni o‘z ichiga oladi. Xususan, “Tanobchilar,” “Saylov,” “Hajvnoma” turkumidagi she’rlar, “Devon”dagi ayrim g‘azal va muhammaslar, shuningdek, “Sayohatnoma” kabi nasriy asarlar asosiy birlamchi manba bo‘lib xizmat qiladi. Bu asarlar bevosita o‘z davrining ijtimoiy-iqtisodiy manzarasini aks ettirganligi sababli, ularning har bir misrasi va jumlasi chuqur tahlilga tortildi.

Ikkinchi muhim metod – *tarixiy-qiyosiy tahlil*. Bu metod orqali Muqimiy yashagan davrning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari (XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Turkiston o‘lkasi, xususan, Farg‘ona vodiysidagi yer munosabatlari, soliq tizimi, savdo-sotiq, amaldorlikning holati) o‘rganilib, shoir tasvirlagan voqealar va muammolar real tarixiy kontekst bilan taqqoslanadi. Bu, o‘z navbatida, Muqimiy ijodining badiiy-realistik asoslarini va uning tarixiy haqiqatga nechog‘li yaqin ekanligini baholash imkonini beradi. O‘sha davrga oid tarixiy hujjatlar, xronikalar va boshqa zamondosh ijodkorlarning asarlari ham Muqimiy tasvirlarini tasdiqlash yoki chuqurlashtirish uchun yordamchi manba sifatida jalb etildi. Shu bilan birga, *sotsiologik yondashuv* ham qo‘llanilib, shoir asarlarida aks etgan ijtimoiy tabaqalanish, kambag‘allik va boylik orasidagi tafovut, adolatsizlikning ijtimoiy oqibatlari nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Bu yondashuv iqtisodiy muammolarning jamiyat tuzilishi va ijtimoiy munosabatlarga ta’sirini ochib berishga xizmat qiladi.

Ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilishda *tematik tahlil* (thematic analysis) usuli keng qo‘llanilgan. Bunda Muqimiy asarlarida takrorlanuvchi iqtisodiy mavzular (yer, suv, hosil, pul, qarz, soliq, amaldor, pora, kambag‘allik, ochlik, boylik, savdo) ajratib olinadi va ularning shoir ijodidagi o‘rni va ahamiyati o‘rganiladi. Har bir mavzu bo‘yicha asarlardan tegishli misollar, iqtiboslar va syujet lavhalari to‘planib, tizimlashtirildi. Shuningdek, *stilistik tahlil* orqali

Muqimiyning hajviy uslubi, satirik tasvir vositalari, ironiya va sarkazm orqali iqtisodiy muammolarni qanday qilib o‘tkir va ta’sirchan tarzda ifodalagani chuqur o‘rganiladi. Bu metodologiyalar majmuasi Muqimiy ijodidagi iqtisodiy muammolarning nafaqat mazmuniy, balki badiiy-estetik jihatdan ham har tomonlama tahlil qilinishini ta’minlaydi, shu bilan birga shoirning ijodiy niyati va uning ijtimoiy-iqtisodiy haqiqatni aks ettirishdagi mahoratini ochib beradi.

3. Natijalar

Muqimiy ijodini kompleks tahlil qilish natijasida uning asarlarida XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Farg‘ona vodiysi jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy muammolari yorqin va realistik tarzda aks ettirilgani aniqlandi. Shoirning asarlarida birinchi navbatda *qashshoqlik va kambag‘allik* mavzusi markaziy o‘rin egallaydi. U oddiy dehqonlar, hunarmandlar va mehnatkashlarning og‘ir turmush sharoitlarini, ochlik va yo‘qlikdan aziyat chekishlarini chuqur hamdardlik bilan tasvirlaydi. Masalan, uning ko‘plab hajviy she’rlarida kambag‘alning non topish uchun qilgan mashaqqatlari, boylarning beparvoligi fonida ularning ahvoli ko‘rsatiladi. Shoirning “Devon”idan olingan “Kambag‘allik” deb nomlangan g‘azalida ushbu holat shunday tasvirlangan: “Kambag‘allik boshga tushsa, g‘am chekib dod aylamishsan, / Har ishinda g‘aflat etib, dardu faryod aylamishsan.” Bu misralar nafaqat shaxsiy, balki umumijtimoiy muammoni, ya’ni kambag‘allikning inson ruhiyatiga va ijtimoiy holatiga ta’sirini ko‘rsatadi.

Ikkinchi muhim natija – *yer-suv masalalarining keskinligi va amaldorlar tomonidan suiiste’mol qilinishi*. Bu ayniqsa “Tanobchilar” she’rida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Unda yer-suv taqsimotida yuzaga kelgan adolatsizlik, amaldorlarning yer o‘lchash jarayonida poraxo‘rligi va kambag‘allarning yeridan mahrum bo‘lishi jarayoni satirik tarzda tasvirlangan. “Tanobchilar keldi, o‘lcharlar yerimni, / Bu elatda o‘lchar har bir yerimni, / Bir qora tanobchi keldi, o‘lchar yerimni, / Boshimga tushdi yomon ahvolimni.” Bu misralar o‘sha davr dehqonining fojiasini, uning yerga bo‘lgan huquqlarining poymol etilishi natijasida yuzaga kelgan umidsizlikni ifodalaydi. Yerga egalik qilish va undan foydalanish huquqining buzilishi iqtisodiy qashshoqlikning asosiy sabablaridan biri sifatida ko‘rsatilgan. Suv tanqisligi va uning adolatsiz taqsimoti ham Muqimiy asarlarida qalamga olingan, chunki Farg‘ona vodiysi sharoitida suv – hosilning asosi va dehqonning hayot-mamot masalasi edi.

Uchinchi natija – *soliqlar va sudxo‘rlikning aholi turmushiga salbiy ta’siri*. Muqimiy asarlarida davlat soliqlarining og‘irligi, amaldorlarning ortiqcha soliq undirishga urinishlari va bu jarayondagi korrupsiya keskin tanqid qilingan. Dehqonlar hosilining katta qismini soliqlarga to‘lashga majbur bo‘lgan, bu esa ularni qarzga botirgan. Shuningdek, sudxo‘rlik, ya’ni yuqori foizli qarz berish amaliyoti ham kambag‘allarni yanada qashshoqlashtiruvchi omil sifatida tasvirlanadi. Bu holat “Saylov” kabi asarlarda, shuningdek, uning maktublarida ham o‘z aksini topgan. Amaldorlarning poraxo‘rligi va mansabdorlikdan foydalanib o‘z boyligini oshirishi ham iqtisodiy adolatsizlikning muhim ko‘rinishi sifatida qalamga olingan. Ular davlat mulkini va xalqning boyligini o‘zlashtirib, jamiyatda ijtimoiy tabaqalanishni kuchaytirgan. Masalan, “Hajvnoma” turkumidagi ba’zi she’rlarda pora evaziga mansabga ko‘tarilish, adolatsiz hukmlar chiqarish kabi illatlar satirik tarzda fosh etiladi. “Pora bilan ish bitar, pora bo‘lmasa, / Qolur ishing yarim, pora bo‘lmasa.” Bu misralar davrning achchiq haqiqatini ifodalaydi.

To‘rtinchi natija – *ijtimoiy tengsizlik va tabaqalanishning iqtisodiy ildizlari*. Muqimiy boylar va kambag‘allar o‘rtasidagi chuqur tafovutni, boylarning dabdabali hayoti va kambag‘allarning azob-uqubatlarini kontrast usulida ko‘rsatadi. Bu esa iqtisodiy muammolarning jamiyatning

ijtimoiy tuzilishiga qanday ta'sir ko'rsatganini yaqqol namoyish etadi. Boylar ko'pincha mol-mulki, mansabi tufayli imtiyozlarga ega bo'lib, kambag'allar esa eng oddiy yashash sharoitlaridan ham mahrum bo'lgan. Muqimiyning "Sayohatnoma" asarida turli shaharlardagi aholining iqtisodiy ahvoli, savdogarlar va oddiy fuqarolar o'rtasidagi farqlar ham kuzatiladi. Uning ijodiyoti orqali o'z davrining iqtisodiy ahvoliga realistik va tanqidiy nuqtai nazardan baho bergan, bu esa uning asarlarini nafaqat badiiy, balki tarixiy-iqtisodiy manba sifatida ham qimmatli qiladi. Ushbu natijalar Muqimiyning o'z davri iqtisodiy muammolarini chuqur tushunganini va ularni badiiy vositalar orqali jamiyatga yetkazishga intilganini ko'rsatadi.

4. Muhokama

Muqimiy ijodida jamiyatdagi iqtisodiy muammolarning tahlili shoirning nafaqat iste'dodli adib, balki o'z davrining ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarini chuqur anglagan publitsist va o'tkir ijtimoiy tanqidchi ekanligini ham ko'rsatadi. Uning asarlarida aks etgan iqtisodiy muammolar – qashshoqlik, yer-suv taqsimotidagi adolatsizlik, og'ir soliqlar, sudxo'rlik va korrupsiya – XIX asr oxiri Turkiston o'lkasining umumiy manzarasi bilan uyg'unlashadi. Bu davr chor Rossiyasi mustamlakachilik siyosatining kuchayishi, mahalliy feodal munosabatlarning buzilishi va yangi kapitalistik elementlarning kirib kelishi bilan xarakterlanadi. Mustamlaka ma'muriyatining soliq siyosati, mahalliy amaldorlarning o'zboshimchaliklari bilan birga, xalqning iqtisodiy ahvolini yanada murakkablashtirgan. Muqimiy aynan shu o'zgarishlar fonida oddiy xalqning og'ir ahvolini, iqtisodiy zulm va ekspluatatsiyani badiiy jihatdan mahorat bilan fosh etgan. Uning bu boradagi qarashlari o'z davri ma'rifatparvarlik harakatining muhim tarkibiy qismi bo'lgan.

Uning "Tanobchilar" kabi asarlari qishloq xo'jaligidagi yer munosabatlarining murakkabligini, yer o'lchash jarayonidagi suiiste'molliklarni va dehqonlarning huquqsizligini ko'rsatuvchi muhim hujjatdir. Bu asarlar faqatgina badiiy tasvir emas, balki o'sha davrning iqtisodiy mexanizmlari va ularning aholi turmushiga ta'sirini tushunish uchun qimmatli manba hisoblanadi. Muqimiyning satirik uslubi, ya'ni kulgi orqali og'riqli muammolarni ko'tarishi, iqtisodiy adolatsizlikka qarshi kurashning o'ziga xos shakli bo'lgan. Uning hajviy asarlari faqatgina kulgi keltirish bilan cheklanmay, balki o'quvchini chuqur o'yga toldirib, jamiyatdagi mavjud illatlarga befarq bo'lmaslikka undaydi. Bu jihatdan Muqimiy adabiyotda ijtimoiy tanqidning eng yorqin namoyandalaridan biri sifatida ajralib turadi. Uning ijodi Furqat, Zavqiy kabi zamondoshlari ijodi bilan hamohang bo'lib, ular ham o'z asarlarida o'z davrining ijtimoiy illatlarini qalamga olganlar. Biroq, Muqimiyning iqtisodiy masalalarga chuqur e'tibor berishi va ularni aniq misollar bilan yoritishi uning ijodini boshqalaridan ajratib turadi.

Muqimiyning iqtisodiy muammolarga yondashuvi realistik xarakterga ega. U mavjud tizimni shunchaki tanqid qilish bilan cheklanmay, balki uning ildizlarini, ya'ni amaldorlarning nafsi, poraxo'rlik, adolatsiz qonunlar va ijtimoiy tabaqalanishni ko'rsatadi. Uning asarlarida tasvirlangan iqtisodiy muammolar bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. Korrupsiya, ijtimoiy tengsizlik, resurslardan adolatsiz foydalanish kabi masalalar zamonaviy jamiyatlar uchun ham muhim muammolar bo'lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, Muqimiy ijodi nafaqat o'tmishni tushunish, balki hozirgi zamon muammolariga ham ma'lum bir yechimlar izlashga undovchi ahamiyatga ega. Uning ijodi orqali o'zbek adabiyoti ijtimoiy-iqtisodiy tanqidning yorqin namunasini yaratgan va bu bilan keyingi avlod ijodkorlari uchun katta maktab vazifasini o'tagan. Muqimiy o'zining shaxsiy tajribalari va atrofdagi voqealarga nisbatan chuqur kuzatuvchanligi tufayli bu muammolarni shu qadar jonli va ta'sirchan tasvirlay olgan. Uning

asarlari, shuningdek, tarixiy-etnografik jihatdan ham qimmatli bo‘lib, o‘sha davr odamlarining kundalik hayoti, urf-odatlari va iqtisodiy faoliyati haqida ma’lumot beradi.

5. Xulosa

Ushbu tadqiqot Muqimiy ijodida jamiyatdagi iqtisodiy muammolarning chuqur va realistik tahlilini taqdim etdi. O‘tkazilgan adabiy-tahliliy va tarixiy-qiyosiy tahlillar shoirning nafaqat badiiy mahoratini, balki uning o‘z davrining ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini o‘tkir idrok etgan ijtimoiy tanqidchi sifatidagi o‘rnini ham tasdiqladi. Asosiy xulosalar shundan iboratki, Muqimiy o‘zining she’riy va nasriy asarlarida qashshoqlik, yer-suv taqsimotidagi adolatsizlik, og‘ir soliqlar, sudxo‘rlik va amaldorlarning korrupsiyasi kabi dolzarb iqtisodiy muammolarni badiiy jihatdan yuksak darajada aks ettirgan. Uning “Tanobchilar” kabi asarlari o‘sha davr dehqonlarining yeridan mahrum bo‘lish fojiasini, “Saylov” va boshqa hajviy asarlari esa amaldorlarning poraxo‘rligi va xalqqa zulmini ochib bergan.

Muqimiy ijodi o‘z davri jamiyatining iqtisodiy qiyinchiliklari va ijtimoiy adolatsizliklariga qarshi o‘tkir norozilikni ifodalovchi muhim manba hisoblanadi. Uning asarlari faqatgina badiiy meros emas, balki XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Turkiston o‘lkasining ijtimoiy-iqtisodiy tarixini o‘rganish uchun ham qimmatli materialdir. Shoirning satirik uslubi va realistik tasvirlari orqali u zamondoshlarining iqtisodiy ahvoliga e’tibor qaratishga muvaffaq bo‘lgan.

Kelgusi tadqiqotlarda Muqimiy ijodini boshqa zamondosh ijodkorlar (masalan, Furqat, Zavqiy) asarlari bilan qiyosiy-iqtisodiy tahlil qilish, shuningdek, uning asarlaridagi iqtisodiy terminologiyani chuqur lingvistik jihatdan o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shuningdek, Muqimiyning iqtisodiy muammolarga yondashuvini zamonaviy iqtisodiy nazariyalar nuqtai nazaridan baholash ham yangi ilmiy natijalarga olib kelishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Muqimiy. Asarlar. – Toshkent: Sharq, 2004.
3. Abdullayev A. Muqimiy hayoti va ijodiyoti. – Toshkent: Fan, 1970.
4. Qayumov A. Muqimiy. – Toshkent: G‘ofur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1978.
5. Valixo‘jayev B. Muqimiy ijodining badiiy xususiyatlari. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti, 2001.
6. Zohidov V. O‘zbek adabiy tanqidi tarixi. – Toshkent: Fan, 1987.
7. Jo‘rayev B. XIX asr oxiri – XX asr boshlari o‘zbek adabiyotida ijtimoiy-iqtisodiy masalalar. – Toshkent: Fan, 2010.
8. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
9. Hamroyev A. Muqimiyning hajviy mahorati. – Toshkent: Adabiyot, 2015.
10. O‘zbek adabiyoti tarixi. Besh jildlik. 4-jild. – Toshkent: Fan, 1978.

11. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
12. G‘aniyev I. Farg‘ona adabiy muhiti va Muqimiy. – Toshkent: O‘zbekiston, 2003.
13. Ziyoyev H. Z. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 1998.
14. Qudratullaev H. Muqimiy ijodida hajviy personajlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
15. Karimov N. va boshqalar. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.